

Neva Makuc

SREDNJEVEŠKI, ZLASTI HISTORIOGRAFSKI, VIRI ZA FURLANSKO ZGODOVINO

Spekter pisnih virov, na podlagi katerih zgodovinska veda lahko raziskuje pretekli čas, je izredno pester in v bistvu neomejen. Poleg historiografskih del, vladarskih diplom, papeških listin, nepregledne količine spisov sodne in upravne narave itd. se lahko poslužuje tudi korespondence, literarnih tekstov in podobnega. Pri preučevanju furlanske srednjeveške zgodovine ima na razpolago tudi vire, ki omogočajo pogled v furlanski srednji vek na bolj kuriozen način. Lep primer tega so imena zgodnesrednjeveških velikašev, tudi slovanskega rodu, zapisana na robu t. i. čedajskega evangeliarja ali pa morda tudi geografske predstave, vezane na vzhodno mejo Italije, vpete v verze Alighierijeve *Commedie*.

Dokumenti, ki se navezujejo na furlansko in goriško zgodovino, se hranijo v različnih arhivih in drugih ustanovah tako na območju same Furlanije kot tudi izven njenih meja (npr. v Benetkah, Gradcu, Innsbrucku, Dunaju, Ljubljani, Pragi). Poleg povezanosti Furlanije s sosednjimi pokrajinami tiči vzrok tega tudi v izredno prostranem obsegu cerkvene oblasti oglejskega patriarha, ki se je med drugim razprostirala tudi na velikem delu slovenskega ozemlja.

Ohranjenih je veliko najrazličnejših virov, vezanih na srednjeveško zgodovino Furlanije, v okvir katere je sodil tudi del današnjega zahodnega slovenskega ozemlja. Potrebno je poudariti, da še ni izšla zbirka virov, ki bi na celovit način posredovala srednjeveško gradivo tega območja. Viri so bili poleg v diplomatarjih splošnejše narave objavljeni raztreseno po različnih deželnih in krajevno zastavljenih zbirkah virov ter različnih monografijah in člankih. Pregled nad listinskim gradivom otežuje dejstvo, da so starejši diplomatarji ohranjeni v majhnem številu in na ta način težje dostopni. Veliko gradiva, zlasti listin, je objavljenega v različnih furlanskih periodičnih publikacijah, predvsem v *Archeografo triestino*, *Pagine friulane* in *Memorie storiche forogiuliesi*.

Glede objavljanja virov so bili tradicionalno največje pozornosti deležni privilegiji, diplome, razne druge listine, statuti mest in vaških skupnosti, pa tudi samostanov in različnih bratovščin, poročila beneških namestnikov v Furlaniji in spisi pravne narave (pri slednjih izstopa zlasti kodeks zakonov *Constitutiones Patriae Foriulii* iz leta 1366, katerega so kasneje dopolnjevali).

Velikega pomena so nekatere zbirke virov, shranjene po arhivih in knjižnicah, katere pa kot celota še niso bile objavljene. V videmski knjižnici Vincenzo Joppi se hranita bogati zbirki Giuseppeja Bianchija (1789–1868) ter bratov Joppi, Vincenza (1824–1900) in Antonia Joppija (1821–1906). V isti ustanovi so tudi zbirke virov, ki so jih zbrali Giandomenico Guerra (um. po 1778), Gian Giuseppe Liruti oz. Lirutti (1689–1780) in Cinzio Frangipane (1765–1857). Videmski kapiteljski arhiv pa hrani zbirko Giuseppeja Binija (1689–1773). Z željo sestaviti diplomatarij goriške grofije je potrebne dokumente zbiral Viljem Coronini Cronberg (1905–1990). Za goriško zgodovino je dragocena tudi zbirka Giuseppeja Domenica Della Bone (1790–1864).

Slovenski zgodovinarji so se že zgodaj začeli zanimati za furlansko gradivo, ki je pomembno tudi za raziskovanje slovenske zgodovine.¹ Že nekaj desetletij se v okviru t. i. Centralne kartoteke srednjeveških listin za Slovenijo pri Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU vodi tudi evidenca tovrstnega gradiva.

¹ Glede zanimanja slovenskih zgodovinarjev za tovrstno gradivo: Branko Marušič, *Prispevek k poznavanju stikov med slovenskimi in italijanskimi zgodovinarji (zgodovinopisjem)*. V: Oto Luthar, Jurij Perovšek, *Zbornik Janka Pleterskega*, 555–572. Ljubljana 2003, Založba ZRC, ZRC SAZU, 555–572. Božo Otorepec, *Predgovor*. V: Božo Otorepec, *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405*. Ljubljana 1995, ZRC SAZU, 7–13. Peter Štih, Branko Marušič, Božo Otorepec, *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405*. V: *Zgodovinski časopis* 50/1996, št. 3, 453–455. Branko Marušič, *Kratek pregled stikov med furlanskimi in slovenskimi zgodovinarji*. V: Branko Marušič, *Z zahodnega roba. O ljudeh in dogodkih iztekajočega se stoletja*. Nova Gorica 1995, Založba Branko, 129–133.

Sledi kratek prelet srednjeveške historiografske produkcije furlanskega prostora; v opombah so navedene publikacije, kjer so posamezni historiografski teksti najlažje dosegljivi. Srednjeveška historiografija je zablestela že v zgodnjem srednjem veku, natančneje v 8. stoletju s svojim najpomembnejšim prispevkom, *Historia Langobardorum* čedajskega Langobarda Paula Warnefrita oz. Pavla Diakona (ok. 730–799). Do danes so se zvrstile številne izdaje tega znamenitega spisa, prevedenega tudi v slovenski jezik.² Nobeno drugo srednjeveško delo, nanašajoče se na furlansko zgodovino, ni doseglo veljave in pomena Diakonovega spisa. Na langobardsko zgodovino se neposredno nanašajo tudi *Origo gentis Langobardorum*, *Historia Langobardorum codicis Gothani*, *Pauli diaconi continuatio Lombardia*, *Pauli diaconi continuatio tertia*.³

Odkrivanje furlanske preteklosti nam omogoča tudi pesnitev neznanega pisca z naslovom *Carmen de Aquilegia numquam restauranda*.⁴ Za zgodovino oglejskega patriarhata so pomembne sledeče kronike: *Chronicon patriarcharum Aquilejensium (primum)*,⁵ *Chronicon patriarcharum Aquilejensium alterum*⁶ ter *Chronicon tertium patriarcharum Aquilejensium*.⁷ Po zgodnjersrednjeveškem upadu se je historiografska produkcija furlanskega prostora številčno povečala šele v 14. oz. 15. stoletju. Življenje oglejskih patriarhov slika spis iz druge polovice 14. ali začetka 15. stoletja, imenovan *Vita patriarcharum Aquileiensium*.⁸ Enak naslov nosi tudi delo Antonia Bellonija (1480–1529/30).⁹

Na voljo so tudi razni sezname, nekrologi itd., in sicer *Necrologium Aquileiense*,¹⁰ *Necrologium monasterii Rosacensis*¹¹ in *Catalogus patriarcharum Aquilegensium*. Obstajata dve redakciji slednjega dela, v katerem so zabeleženi akvilejski škofje oz. patriarhi; obe redakciji – t. i. čedajska¹² in t. i. beneška, izvirajoča iz Gradeža – naj bi bili enako vredni upoštevanja.¹³

Med srednjeveške zgodovinopisce t. i. *Patrie del Friuli* uvrščamo Giovannija Ailina (um. pred 1393) s svojim spisom *Historia belli Foroiuliensis*,¹⁴ Julijana iz Čedada (Julianus de Cividale; pogosto poitalijančeno v Giuliano; um. 1327), avtorja *Civitatensis Chronica* oz. *Annales Foroiulienses a. 1252–1331*¹⁵ in Ossalchusa, meniha iz Rožaca s konca 13. oz. začetka 14. stoletja, kateri je pustil zapisan svoj *Chronicon*. Furlanski preteklosti se je posvečal tudi Marco Antonio Coccia, imenovan Sabellico (1436–1506). Zgodovini dežele, v kateri je preživel le nekaj let, je posvetil naslednje pesnitve: *Carmen in caedem Sontiacam* je bila verjetno prvič objavljena leta 1482¹⁶ in se

² Pavel Diakon (Paulus Diaconus), *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)*. Maribor 1988, Založba Obzorja.

³ Glede objav teh spisov: Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. 1. knj., Ljubljana 1902, Leonova družba, LXXIII, LXXVI, LXXVII.

⁴ Glede objav: Isti, n.d., 1. knj., LXIX.

⁵ Objavljeno v: Bernardus Maria de Rubeis, *Monumenta ecclesiae Aquilejensis (...)*. Argentinae 1740. Appendix, 6–8. Glede drugih objav: Franc Kos, n.d., 1. knj., LXX.

⁶ v: B.M. de Rubeis, n.d., Appendix, 8–11.

⁷ Objavljeno v: Isti, n.d., Appendix, 11–15.

⁸ Objavljeno v: Ludovicus Antonius Muratorius, *Rerum Italicarum Scriptores (...)*. Vol. XVI, Mediolani 1730, 5–18.

⁹ Objavljeno v: Isti, n.d., vol. XVI, 21–70.

¹⁰ Novejša objava: *Necrologium Aquileiense*. Cesare Scalon (ur.), Udine 1982, Istituto Pio Paschini.

¹¹ Glede objave: Franc Kos, n.d., 3. knj., LXXII.

¹² Objavljeno v: B.M. de Rubeis, n.d., Appendix, 6; *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Hannover 1881, XIII, 367 sl.

¹³ Prim. Pio Paschini, *Storia del Friuli*. Tavagnacco (Udine) 2003, Arti Grafiche Friulane, 27–28, 35.

¹⁴ Objavljeno v: B.M. de Rubeis, n.d., Appendix, 44–57; L.A. Muratorius, *Antiquitates Italiae medii aevi (...)*. Mediolani 1740, vol. III, 1187–1220.

¹⁵ Objavljeno v: B.M. de Rubeis, n.d., Appendix, 20–37; L.A. Muratorius, *Rerum Italicarum Scriptores (...)*. vol. XXIV, Mediolani 1738, 1193–1226; *Monumenta Germaniae Historica*. vol. XIX, Hannover 1866, ponatis 1989, 194–222; Giovanni Tambura, *Rerum Italicarum Scriptores*, vol. XXIV, Città di Castello 1905.

¹⁶ Danes je delo še najlažje dosegljivo v zbrnem delu Marca Antonia Coccia Sabellica, *Opera omnia*. Basileae 1560, vol. III, 560–565. Luigi Candotti je to delo prevedel v italijanščino: *Quando Angelina Giacomelli con nodo di rose si univa a Giuseppe de co. Puppo. Strage d'Isonzo, 31 ottobre 1477*. [Udine] [1863], Tip. Trombetti Murero.

nanaša na turške vpade; *Carmen in Carnicum incendium* je bila verjetno prvič objavljena leta 1482¹⁷ in govori o požaru, ki so ga Turki zanetili v nekaterih karnijskih vaseh; *Carmen in Hunni originem* je bila prvič objavljena leta 1502¹⁸ in govori o izvoru mesta Videm; *Carmen in munitionem Sontiacam* pa govori o beneškem utrjevanju meje vzdolž reke Soče.¹⁹ Leta 1482 je bilo v Vidmu objavljeno Sabellicovo delo *De vetustate Aquileiae, libri sex*.²⁰ V odgovor na Sabellicove zgodovinske predstave, nekatere kar domišljjsko osnovane, je Niccolò Canussio (um. 1500 ali 1501) spisal *De Restitutione Patriae*, ki poleg čedajske zgodovine obravnava tudi zgodovino širšega prostora. Rokopisi dela so ležali pozabljeni stoletja, dokler delo ni bilo prvič objavljeno leta 1990.²¹ Odoricus (1292–1350) pa je spisal *Chronicon Spilimbergense*. Ta kronika Spilimberga je bila objavljena šele leta 1856 v Vidmu.

Leta 1521 so v Benetkah izšli *Commentarii Aquilejensium* oz. *Commentariorum aquilejensium libri octo, ab ultimis temporibus usque ad inducias quinquennales a. C. 1517*,²² katerih avtor je Giovanni Candido (ok. sr. 15. st.–1528). Med raznolikimi, večinoma neobjavljenimi, deli plodovitega pisca Jacopa di Porcie (1462–1538) so najpomembnejša *Descrizione della Patria del Friuli fatta nel secolo XVI*²³ ter deli, ki obravnavata turška vdora na furlansko ozemlje, *De veteri Forojuliensium Clade in De recenti Forojuliensium Clade a Turcis passa MID. Kalendis Octobris*.²⁴

Za izgubljeno pa velja delo Antonia Franceschinisa (zač. 15. st. – pred 1521) *Commentario delle Cose del Friuli*.²⁵ Odprto pa ostaja vprašanje o domnevnem obstoju kakega historiografskega dela Pietra Passerina (po 1450 – po 1523).²⁶

¹⁷ Delo je še najlažje dosegljivo v: M. A. Sabellico, n.d., vol. III, 565–571. Tudi to Sabellicovo delo je Luigi Candotti prevedel v italijanski jezik: *Per le faustissime nozze di Angelina dal Fabbro con Giuseppe Tomadini. Incendio friulense, 1 novembre 1477: carne di M. Antonio Sabellico*. Udine 1864, tip. Trombetti Murero.

¹⁸ Delo je dosegljivo v: M.A. Sabellico, n.d., vol. III, 578–590. L. Candotti ga je prevedel v italijanski jezik: *Per le faustissime nozze del conte Girolamo di Codroipo colla marchesina Vittoria di Colloredo tributo d'omaggio e d'esultanza. Origine d'Udine. Carne di M. Antonio Sabellico versione libera di L. Candotti*. Udine 1864, Tip. Trombetti Murero, Tip. Jacopo e Colmegna.

¹⁹ Delo je dosegljivo v: M.A. Sabellico, n.d., vol. III, 557–559. Luigi Candotti je tudi to delo prevedel v italijanščino: *Alla co. Amalia Beretta nelle sue nozze col sig. Francesco Muschiatti. Difesa dell'Isonzo*. Udine [1863], Tip. Trombetti Murero.

²⁰ Delo je bilo v novem veku večkrat objavljeno, danes pa je še najlažje dosegljivo v zbranem delu M.A. Sabellica, n.d., vol. III, 202–248.

²¹ Niccolò Canussio, *De restitutione patriae*. [Udine] 1990, Casamassima editore.

²² Delo je izšlo v zbirki Johannis Georgius Graevius, *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae* (...). Lugduni Batavorum 1722, vol. VI, IV, 86 sl. ter v Pradamano leta 1926. Delo je bilo tudi prevedeno v italijanščino: *Commentarii de i fatti d'Aquileia*. In Venetia 1544; ponatis Bologna 1969, Forni editore.

²³ Objavljeno je bilo leta 1897 v Vidmu.

²⁴ Obe deli sta, prevedeni v italijanski jezik, z naslovom *Due invasioni dei Turchi in Friuli* izšli leta 1851 v Vidmu.

²⁵ Francesco di Manzano, *Cenni biografici dei letterati ed artisti friulani dal secolo IV al XIX*. Bologna 1966, Arnaldo Forni editore, 98.

²⁶ Isti, n.d., 154–155.